

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ

У статті досліджено основні тенденції впливу Почаївської лаври на розвиток видавничої діяльності Кременецького повіту та Волинського краю.

Ключові слова: історія України, історія друкарства, Почаївська лавра, Волинь, друкарня, книга.

Про початок Почаївської друкарні в нашій науковій літературі немає спільної думки. Дослідники звичайно твердять про стародавність почаївського друкарства, повторюють старе, або додають непідтверджені перекази. Так уже А. Петрушевич 1863 р. зв'язував початок Почаївської друкарні від друкарні Острозької і подавав, ніби перша почаївська книжка 1618 року надрукована в Острозі [11, с. 25].

Але частіше повторюється думка, ніби Анна Гойська, засновуючи монастир, разом з тим дала потрібні засоби й на друкарню, але ця думка немає ніяких підстав, бо ж у грамоті Анни Гойської з 1597 року ані одним словом не згадано про жодну друкарню.

Актуальність дослідження визначається вивченням наукової розробки питання ролі Почаївської лаври як осередку видавничої діяльності Волинського краю в період від заснування і до початку ХХ століття.

Об'єктом дослідження є участь Почаївської лаври у поширенні друкованих книг серед народних мас.

Предметом вивчення є діяльність та роль Почаївської лаври як чинника розвитку видавничої діяльності на Волині.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від початку заснування до середини ХХ століття.

Аналіз історіографії свідчить, що досліджувана нами проблема достатньо висвітлена в сучасній українській історіографії. Серед праць на цю тему слід відзначити дослідження М. С. Возняка. До історії почаївських видань ХVІІІ ст. [2], І. І. Огієнка Історія українського друкарства [7], В. Є. Рожка Українське православне книгописання і

книгодрукування на Волині (ХІ – ХХ ст.) [11], Ю. Тиховського «Мнимая топография Почеевского монастыря» [12] та ряд інших авторів які висвітлювали дану проблематику. Також достатній матеріал міститься і у Волинських єпархіальних відомостях.

Мета дослідження. Виходячи з актуальності теми, автор визначив за мету показати участь Почаївської лаври у видавничій діяльності краю та її вплив на населення Волині.

Основні наукові завдання полягають у вивченні структури системи розвитку видавництва у Почаївській лаврі, аналізі ролі цього визначного центру духовності у поширенні друкованого слова серед народних мас.

Першим, хто розпочав друкарство в Почаєві, був відомий проповідник того часу, Кирило Транквіліон Ставровецький. Написав він еретичну працю «Зерцало Богословя», і дав читати його з тодішніх православних богословів. Ті, перечитавши, негативно відізналися про цю книжку, як зовсім неправославну, і не радили друкувати її. Ось це примусило Ставровецького заснувати собі власну друкарню [7, с. 42].

І будучи ігуменом Унівського монастиря, він тут заснував невелику власну друкарню, і в Уневі, розпочав друк своєї книжки: «Зерцало Богословя»; можливо, що в Уневі видруковано перші 29 листів цієї книжки.

Згодом Ставровецький кидає Унів, і разом із своєю друкарнею переходить до Почаєва. У Почаєві Ставровецький знову розташовує свою друкарню, і завершує тут друкування своєї книжки «Зерцало Богословя» (84 + 2 листи, а також передмови). Накінець, 12 березня 1618 року в Почаєві побачила світ

книжка: Кирила Ставровецького, складом в 155 аркушів [11, с. 146].

Оце й була найперша книжка, видрукувана в Почаєві. На книжці зазначено, що вона «видрукувана власним коштом й накладом» Кирила Транквилліона, — отже, монастир до цієї книжки стосунків не мав, бо друкарня була власністю Кириловою. Книжка тільки «видрукувана в монастирі Почаївському, в маєтку пана Андрія Фірлея». Книжку цю присвячено різним особам (Лавріну Древинському, Івану Ярмолинському Костянтиновичу та кн. Олександру Пузині), хто помагав своїми коштами на її видання [9, с. 169].

За православної доби життя Почаївського монастиря (1597—1721) він ніколи друкарні не мав, як не мали її інші православні монастирі. За тодішніх правових умов православні монастирі без королівського дозволу не мали права мати свою друкарню. Після смерті кн. К. Острозького (1608) спинилися і його друкарні в м. Острозі та Дермані. Коли ж у Волинських монастирях і появлялися друкарні, то це були друкарні таємні мандрівні. Такою приватною друкарнею була й друкарня Кирила Ставровецького. Почаївські монахи бачили друкарську працю Кирила Ставровецького, але собі друкарні не заснували [1, с. 32].

У всякому разі Преподобний Іов, Ігумен Почаївський, ніколи нічого спільного з друкарнею не мав. У «Житті Преподобного Іова», яке написав його учень Досифей, ані словом не згадується ані про друкарню, ані про якісь друкарські справи.

Так, у нашій літературі часом зазначають різні ніби почаївські видання з 1618 по 1730 рік, але ні одного з них до нашого часу не збереглося, тому що їх не було [6, с. 15].

Друкарство в Почаївському монастирі розпочалось тільки тоді, коли монастир перейшов під владу уніатів. Коли ж Почаївський монастир таки потрапив в уніятські руки, то католицьке вище духовенство відразу оцінило його, як центр поширення унії.

Крім цього уніяти знайшли в Почаївському монастирі великі маєтки й великі гроші, за які легко можна було спорядити друкарню. На цей час на Волині не було

жодної друкарні, а тому василіяни захоплювалися й тими великими матеріальними здобутками, які нова друкарня могла принести [8, с. 24].

Першим фундатором Почаївської друкарні був Архімандрит Феодосій Лубенецький - Рудницький. 1730 року він став Єпископом Луцьким, і з того часу Почаївський монастир, міцно підтримуваний своїм Єпископом, почав утворювати собі друкарню.

Вже у 1730 році почаївські василіяни запросили з Києва словолитника (Гісера), і той відлив їм потрібні літери; гравером став у них теж киянин Голота. У новій друкарні найпершими друками були: «Проскомідійний листок» та «Пастирський Лист Єпископа Рудницького». Так розпочалося Почаївське друкарство [12, с. 32].

Але нова друкарня помітно підривала матеріальні інтереси львівського Ставропігійного Братства, яке так ретельно боронило своє виключне королівське право на друкарство в цілому краї. І Братство у 1730 році розпочало, судовий процес, домагаючись закриття нової Почаївської друкарні; процес цей з перервами точився більше сорока років [3, с. 725].

Щоб нам глибше зрозуміти судові процеси між Братською Друкарнею у Львові і василіанською в Почаєві, треба нагадати, що львівська Братська Друкарня безконкурентно постачала Богослужбові книжки та інші свої видання не тільки по всій Галичині, але і по всій Волині, Поділлі, а також по Молдавії. Братство зразу ж виграло судовий процес, бо 20 жовтня 1730 року отримало новий королівський привілей на виключне право друкування руських книжок [7, с. 54].

Але й Почаїв не здався, і вперто вперто організував свою друкарню. Так, 1731 року зняли на почаївській Троїцькій Церкві старий дах, що був свинцевий; Церкву покрили міддю, а із свинцю наробили літер [14, с. 2].

Почаївський монастир також вів і свою боротьбу з Братством. Саме того часу спеціальна папська комісія, переглядала братські видання, чи нема в них чогось протиправно Католицькій вірі, і от почаївські василіяни, на початку лютого 1732 року подали відкритого доносу до папського нунція в Варшаві, ніби у

львівських братських виданнях є матеріал в якому міститься супротив проти католицької віри [9, с. 170].

Але нічого не допомогло, і Братство таки виграло справу: 26 вересня 1732 року Трибунал Апостольської Нунціатури в Варшаві заборонив Почаївському монастиреві мати свою друкарню й друкувати українські книжки: «Inhibitum est — читаємо в декреті Нунціатури — monasterio Poczajovienski typographyam erigere librosque Ruthenico idiomate imprimere», тобто: «Почаївському монастиреві забороняється провадити друкарню й друкувати книги рутенським наріччям» [3, с. 758].

Але Почаївський монастир не склав рук. У той саме час Ігумен Почаївський Гедеон Козубський, за допомогою єпископа Луцького та Острозького Феодосія Рудницького, почав уперто клопотатися в Варшаві перед королем, щоб одержати привілею на Почаївську друкарню. Козубський доводив, що він, власне, просить привілея не на відкриття нової друкарні, а лише на відновлення старої.

Ці заходи Ігумена Козубського мали повний успіх: 18 жовтня 1732 року король Август II таки видав привілейоване право на заснування Почаївської друкарні [2, с. 108].

Пізніше, 24 липня 1736 року король Август III видав Почаївському монастирю нового привілея, і підтвердив попередні права [4, с. 746].

Першою поважною книжкою, надрукованою вже у власній Почаївській друкарні, був «Службник» 1735 року. Книжку було присвячено фундаторові Почаївської друкарні єпископу Рудницькому; на звороті заголовного листа вміщено герб Рудницьких з латинським підписом [7, с. 60].

От же, тут уже виразно зазначено, що Рудницький відновив друкарство. Далі читаємо, що «Службник» 1735 р. — це перша почаївська книжка.

Уже в цей час Почаївська друкарня була дуже добре технічно споряджена. До нас зберігся інвентар цієї друкарні з 17 вересня 1736 року, і він показує, що в друкарні було два нових, друкарських станки (преси) і один старий; досить було й шрифту різних гатунків; була повна скринька образків на дереві та ініціалів. При

друкарні була добре уряджена словолитня майстерня, а в ній багато найрізноманітніших матриць. Так само переплетна майстерня мала все, що потрібне для доброї роботи [10, с.56].

Звичайно, львівське Братство дуже занепокоїлося новою друкарнею, і докладало всіх зусиль, щоб таки закрити її. З дорученням Братства, 21 березня 1737 року проти Почаївського монастиря виступив Михайло Нагородський. Він скаржився до Варшавської Нунціатури, що Почаївський монастир, не дивлячись на заборону 1732 року, таки друкує й продає руські книжки [13, с.183].

Від Почаївського монастиря виступив Іван Ленчевський; він посилався на те, що монастир веде свою друкарню за привілеями королів Августа II та III. На цей раз львівське Братство програло справу: 13 травня 1737 року папський нунцій в Варшаві відмінив свою першу постанову з 173 р. і визнав за Почаївським монастирем право на друкарню [7, с. 62].

Папська Нунціатура дуже добре бачила суть справи: Львівське Братство друкувало книжки для заробітку й ухилилося друкувати виразно католицькі книжки. Навпаки, Почаївська друкарня займалася тільки унійною пропагандою, і служила тільки Папі. Тому папська нунціатура підтримала почаївських василіан [11, с. 78].

І тільки 26 червня 1771 року вийшло рішення — Братство виграло справу. Король наказав: Почаївський монастир не може друкувати тих книжок, що їх друкує львівське Братство; коли ж Почаївська друкарня такі книжки видрукувала, то їх наказано конфіскувати на користь Ставропигії. Крім цього, наказано ті книжки, що вже видрукувано, передати за відповідну плату Ставропигії. Такий королівський вирок, звичайно, сильно підривав діяльність Почаївської друкарні, бо їй, власне, було заборонено друкувати всі найважливіші богослужбові книжки, на яких вона мала найкращий прибуток.

Королівського наказу почали вже виконувати, але наступив перший поділ Польщі: р. 1772-го Львів відійшов до Австрії, а Почаїв лишився за Польщею. Власне, для Почаївської друкарні настав

тепер найкращий час: вона розв'язалася з Ставропігією, і з цього часу могла вільно друкувати потрібні книжки. І справді, час з 1772 по 1795 рік, — це час найбільшої праці Почаївської друкарні, коли вона працювала вже без всякої перешкоди [8, с.25].

Луцький Єпископ Сильвестер Рудницький, 3 грудня 1772 року підписав з Почаївською друкарнею цікаву умову в справі друкування книжок. У цій умові читаємо, що на Тридентському Соборі ухвалено, що кожний Єпископ має право закладати потрібну йому друкарню, а також Луцька єпархія має привілей на фіндування друкарні і від королів польських, а тому він, Єпископ луцький Сильвестер Рудницький хоче провадити друкарню [6, с.34].

У березні 1773 року король затвердив цю умову. І з того часу розпочалася енергійна праця Почаївської друкарні: за час з 1772 по 1795 р. друкарня надрукувала книжок більше, як за весь інший час свого столітнього існування. Друкарня містилася тоді в першому поверсі окремого будинку, що був приєднаний з північно – східного боку до великого Братського Корпусу.

У 1795 році відбувся остаточний поділ Польщі, і Почаїв перейшов до Росії; для Почаївської уніатської друкарні настала тяжка пора, бо над нею висіла загроза закриття, а крім цього — книжки її, по уніатському виправлені, втратили ринок збуту. І ось тому тодішній префект Почаївської друкарні о. Спиридон Коберський уже 15 грудня 1795 року звернувся до львівського Братства з пропозицією закупити почаївські видання [11, с. 155].

Братство погодилося купити книжки, і в другому листі, з 20 лютого 1796 року, о. Спиридон дякує Братству, що в такому положенні, в якому опинилася Почаївська друкарня, воно погодилося рятувати почаївських василіан [8, с. 24].

Почаївські видання були більше виправлені на католицькі, як видання братські, і Духовенство могло дістати собі книжки ті книжки які їх цікавили.

Але й російський уряд не закрив Почаївської друкарні, і вона вільно продовжувала свою працю, як і до того. Щоб прислужитися новій владі, о. Коберський 1796 року видрукував таку книжечку: «Проповедь при обхожденіи й именованіи Ея

Превысочайшего й Непреодоленного Величества Самодержицы й Государыни Императрицы всея России Екатерины Вторая». При передачі друкарні 1831-го року передано було 362 великі мішки непроданих книжок.

З іменем Почаївської друкарні зв'язано декілька т. з. старообрядових книжок. Так, уже 1782 року в Почаєві видрукували «Собрание краткие науки о артикулах Веры». Трохи пізніше з Чернігівщини, з Клинецького посаду, прибув до Почаєва старообрядець Василь Желізняк; він приніс зразки старообрядових видань і склав з василіянами умову на друкування цих книжок. Василіяни взяли за цю справу, і книжки видрукували. Але 1800 року російський уряд про все це довідався, — і постала неприємна справа. Проте справу цю непорушували, бо за неї взялися католицький Митрополит Сестринцевич та Єпископ уніатський Степан Левицький. А вже 4 травня 1800 року Почаївська друкарня отримала нового привілея: цар Павло I дозволив цій друкарні друкувати духовні книжки під доглядом свого Єпископа [5, с.300].

Так жила Почаївська друкарня, потроху занепадаючи, аж до 1831 року, коли російський уряд ясно встановив, що почаївські василіяни допомагали польським повстанцям, а тому 9 жовтня 1831 року монастир вернули православним. А 10 жовтня 1831 року василіяни передали йому свою друкарню.

Стан переданої друкарні був такий: 4 друкарських станки, окремо станок для друкування картин. Літери церковнослов'янські й польські. Матриці для відливання літер. Мідні дошки для друкування ікон. Дереворити для образів, а також мідорити і інше. Ані словолитної, ані переплетної майстерні при друкарні вже не було [7, с. 75].

По передачі Почаївської друкарні православним вона існувала безперестанно аж до 1918 року, коли частину її вивезено до Києва, а звідти до Москви [12, с. 356].

Почаївська друкарня добре працювала, і випускала богослужбові й церковні книжки на всю Волинь. Друкарня дуже збільшилась, і друкувала багато й інших книжок з церковної історії Волині, а також «Волинські Єпархіальні Відомості», які виходили з вересня 1866 року аж по 1915 рік, тричі на місяць. У цих «Волинських

Єпархіальних Відомостях» видруковано багато цінних праць із дослідження історії Церкви на Волині [11, с. 172].

Стара друкарня була зовсім тісна та непридатна, – її кілька разів переробляли, але це її не поліпшувало. Нарешті, в 1893 році постановлено таки поставити добру друкарню, і за роки 1894 – 1897 така друкарня стала належно працювати. Трохи пізніше, Архімандрит Віталій Максименко розбудував цю друкарню по новому. Але за нового часу, коли Почаїв з Волинню опинився під Польщею, провадити православну друкарню стало неможливим, – і друкарня змушена була припинити своє існування.

Почаївська друкарня в історії українського друкарства займає не остатнє місце, — вона видрукувала багато книжок; так, неповний список А. Петрушевича зазначає, що з Почаєва в 1618 – 1831 роках вийшло 148 книжок церковнослов'янською та руською мовою, 32 книжки польською мовою і 7 книжок мовою латинською, разом 187 книжок.

На основі списку Петрушевича надруковані в Почаєві книжки можна поділити на доби: Перша доба, 1618 – 1730 рр., - вийшла тільки 1 книга в мандрівній друкарні р. 1618-го; друга доба, 1730 – 1771 рр. (доба організування й боротьба з Ставропігією) - 46 книжок; третя доба, 1772 – 1795 р. (розквіт, польська доба) - 87 книжок, і четверта доба, 1796 – 1831 рр. - 33 книжки [9, с. 172].

За своїм змістом почаївські видання найрізноманітніші. Головна їх маса - це книжки Богослужбові, це ті книжки, які жваво розходилися і давали добрий

прибуток. Але видавалися й книжки із богословськими проповідями, навчальні, Життя Святих і т. ін. [7, с. 180].

Були і цінні видання, наприклад 1798 року василіани передрукували Острозьку Біблію 1581 року.

А 1770 року василіани видали книжечку, як треба себе поводити: «Политика светская, младим приличная, всеми же обще благопотребная».

Книжок польською мовою василіани видавали дуже багато, у 1775 році василіани видали: «Kalendarz polski i ruski». В 1798 році вийшла книжечка: «Zabawa ogrodowa». А 1818 року учитель Волинської гімназії в Кременці Андрій Шемера видрукував свою працю: «Rysunki topograficzne» [7, с. 69].

Почаївські видання мали дуже гарний зовнішній вигляд, часом добавлялись і розкішні прикраси. Вони добре розходились у Галичині. А те що були написані здебільшого українською мовою надавало їм національного характеру і збільшувало їх роль.

Найбільший вплив на розвиток друкарської справи мали отці – василіани, які саме і започаткували друкарню у Почаївській лаврі. Саме вони друкували найбільше цінної і необхідної літератури.

Із приходом у Почаївську лавру православних отців друкарня на деякий період занепала. Свою активну роботу вона розгорнула після 1850 року і то виключно працюючи на московську владу і на православну віру московського патріархату.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архимандрит Амвросій. Сказание о Почаевской Успенской лавре, на оснований документов, хранящихся в Лаврском архиве / Амвросій Архимандрит // Волинские Епархиальные Ведомости. - 1870. - № 13. — С.24;
2. Возняк М.С. До історії почаївських видань XVIII ст./ ударемнена умова почаївської друкарні з львівською ставропігійською з 1796 р. / М. С. Возняк // ЗНТШ. — 1920. — Т. 130. — С. 107 – 119.
3. Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО). Волинські єпархіальні відомості. // Акти судового допросу. — 1732. — С.758.
4. ДАТО. Волинські єпархіальні відомості // Почаївська друкарня і Львівське братство XVIII ст. — 1909. — С.748.
5. ДАТО. Волинські єпархіальні відомості // Каталог книг друкарні Почаївської Успенської Лаври. – 1884. — С. 300
6. Киевская старовина. — 1895. — Т. 50. — С. 1 — 35.

7. Огієнко І.І. Історія українського друкарства / Іван Огієнко // Либідь, 1994 — 448 с.
8. Перлштейн А. Очерки истории типографии на Волыни /А. Перлштейн // Волынские Губернские Ведомости. — 1855. — №4 — 5. — С. 22 — 26.
9. Петрушевич А. С. Историческое известие о древней Почаевской Обители чину св. Василия Великаго и типографий, с росписью в той печатним книгам / А. Петрушевич // Галичанин. — Львів, 1863. — Кн. I. — Вип. 3, 4. — С. 158 — 181.
10. Петров Н. Старинная южнорусская гравировальныя доски типографий Киево-Печерской, Ильинской Черниговской и Почаевской / Н. Петров // Искусство. - К., 1914. - № 3 - 4. - С.56.
11. Рожко В.С. Українське православне книгописання і книгодрукування на Волині (XI – XX ст.) /В. Рожко // Луцьк: Медіа, 2005. — С.256.
12. Тиховський Ю. «Мнимая топография Почаевского монастыря» (з к. XVI до першої чверті XVIII в.) // Киевская Старовина. - 1895. - Т. 50. - С. 1 - 35, 356.
13. Хойнацкий А. Очерки из истории православной церкви и древняго благочестия на Волыни / А. Хойнацкий // Житомир. - 1878. - С. 183 – 185.
14. Щуровський А. До питання про початок Почаївської друкарні / А. Щуровський // ЗНТШ, - Т. 7. - 1895. - С. 2-3.

Y. MARTYNIV

PUBLISHING ACTIVITY OF POCHAIVSKOY OF LARGE MONASTERY

In the article investigational basic tendencies of influence of Pochaivscoy of large monastery are on development of publishing activity of Kremeneckogo of district and Volhynia edge.

Keywords: *History of Ukraine, history of book-printing, Pochaivska of laurel, Volhynia, printing-house, book.*

Ю.И. МАРТЫНИВ

ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЧАЕВСКОЙ ЛАВРЫ

В статье исследовано основные тенденции влияния Почаевской лавры на развитие издательской деятельности Кременецкого уезда и Волынского края.

Ключевые слова: *История Украины, история книгопечатания, Почаевская лавра, Волынь, типография, книга.*